

Kako je nastao moj portret

Dvije smo godine Pik i ja u Cakovcu bili nerazdvojni. Obojica rođeni mediteranci, Pik iz Raba, ja iz Šibenika, odrasli na dalmatinskim plocnicima, našli smo se sredinom jeseni 1954 godine u medimurskom blatu do gležnja. Bilo je to vrijeme velike oskudice i velikih nepravdi: trpjeli su i ljudi i kuće i gradovi. Došli smo, svaki s po jednim kovčegom u ruci, svaki iz svoje nevolje. Pik s traumom trogodišnjeg robijanja, na kojeg je kao šesnaestogodišnjak iz političkih razloga, bio osuđen. Nakon izdržane kazne, za vrijeme studija uletio je u jedan uzburkani brak, a zatim, radeci na školi u Petrinji, upao u jednu drugu vrstu tlake, dopavšiu šake ocevima onih bukvana koji su kasnije po našim cestama valjali balvane. Ja sam se u to vrijeme -pun gadenja -vratio iz armije i buduci da nisam više mogao dobiti svoj nekadašnji posao na Zagrebackoj radiostanici, dogodilo se da smo se Pik i ja te hladne i vlažne jeseni našli -slabo odjeveni i loše ishranjeni -u gradu u kojem do tada ni jedna ulica nije bila asfaltirana, u žitkom blatu koje nam je u najkracem vremenu izgrizlo naše jedine cipele, za koje smo u ono vrijeme morali izdvojiti skoro cijelu mjesečnu zaradu. Naše su podstanarske sobe bile hladne i neudobne, na prvi pogled grad nam se cinio sumornim -sve je u ono vrijeme bilo sumorno ali ljudi su tamo bili srđacni, dragi i topli. Cijenili su umjetnost i umjetnike, željeli su u svom gradu imati kazalište, izložbe, zborove, koncerte klasične glazbe, možda cak jednog dana i svoju vlastitu operetu. U ovom je gradu svijet bio staložen i blag, cak ni partija nije imala tako velike i oštre zube kao u drugim krajevima. Makar smo se po temperamentu prilično razlikovali od ljudi tog kraja, ne sjecam se da nas je itko ikada smatrao došljacima. Vrlo smo se brzo udomacili, sprijateljili s mnogima; kamo god smo dolazili -nailazili smo na prijateljski osmjeh, na otvorena vrata i taj grad nam je iz dana u dan postajao sve draži. A kad smo jednog dana ugledali kola s kojih su upravo istovarivali prve granitne kockice za poplocavanje glavne ulice, mislim da se tomu ni jedan Cakovćanec nije toliko radovao kao nas dvojica.

Brzo smo stekli veliki broj prijatelja. Medutim nas je dvojicu vezalo nešto više od prijateljstva, jedno nesvakidašnje telepatsko razumijevanje. Precesto se dogadalo, a da bi to mogao biti slucaj, da je jedan od nas poceo govoriti baš ono što je drugi u tom casu mislio. Ili da je jedan drugoga prekinuo u pricanju nekog najnovijeg doživljaja: „Stani, ne pricaj dalje, ja cu ti sada reci kraj te zgode...“ Najzanimljiviji se fenomen dogadao -i to ne rijetko -kad sam bez ikakve pripreme, iznenada poceo zviždati, na primjer Malu nocnu glazbu, a Pik je, kao na znak

nekog nevidljivog dirigenta, istodobno započeo istu temu, u istom tonalitetu, ali dionicu cella! Precesto se to događalo, a da bi se radilo o slučaju! Morao sam tu misao ponoviti, šteta bi bilo da se zaboravi.

Jednog dana, usred jednog živog razgovora, Pik je naglo umuknuo i počeo me pažljivo gledati nekim čudnim pogledom, pogledom kojega prije kod njega nisam opazio. Gledao me neko vrijeme šutke i usredotoceno, osjetio sam da mislim o necemu, o čemu do tada nikada nismo razgovarali. Da ga nisam dobro poznao uplašio bih se. Nakon kraćeg vremena vratio mu se uobičajeni izraz lica, ali glas mu je bio čvršći i odlučniji nego inače:

-Jednog ću te dana naslikati -rekao je -i to u slučaju kad silaziš s bicikla!

To što je on nazvao biciklom bio je nekakav bastard između necistokrvne trkace i cistokrvne teretne dvokolice. „Ste si složili jednog pečiklina“, rekao mi je jedan stari čakovečki majstor pri prvom pogledu na taj čudnovati stroj. Kako sam ga brzo složilo, tako sam brzo i srastao s njim. Na njemu sam neumorno zujao u svim pravcima, po svim ondašnjim kvrgavim, prašnjavim i blatnjavim putevima liepog našeg Medimourja.. Uskoro više s njega nisam ni silazio, niti deset koraka nisam više htio prohodati pješke. Sjahao sam jedino kad bi putem sreo nekoga s kim sam htio porazgovarati, ali i u hodu je moj bicikl uvijek bio uza me. Vodio sam ga uza se držeći ga desnom rukom za vrh dugackog trkaceg sjedala koje je imalo oblik konjske lubanje.

Tako smo i jednog jesenjskog popodneva 1954. godine, idući s ručaka hodali razgovarajući: Pik, moj bicikl i ja. Mali Pik s lijeva, ja, mršav i dugacak kao letva, u sredini, a meni s desna moj vjerni konjic. Stigavši do učiteljske škole, u kojoj je bio Pikov atelje, Pik je zastao, opet me pogledao onim neobičnim usredotocenim pogledom i rekao odlučnim i -za moje uho -promijenjenim glasom:

-Idemo gore, sad ću te naslikati!

Vezao sam Rocinantea uz ogradu, ušao u atelje i prilično neudobno sjeo u onaj jedini, poderani i prašnjavi, stoljetni naslonjac, koji je tamo oplakivao smrt bogzna kojega grofa. Mislio sam pritom -poznavajući dobro slikare i njihove radne navike -kako ću na njemu prosjediti do proljeca. Pik se neko vrijeme namještao, navlacio svoju nekod bijelu kutu, na kojoj je sada bilo više boje nego na paleti, postavljao platno na štafelaj, čistio i redao kistove i onda odjednom -kao da ga je netko grunuo šakom u leđa -naglo počeo raditi. Već od prvog poteza kistom radio je tako brzo i žustro, da sam ga u nevjerici htio zapitati kako i što to slika, ali kad sam ga malo bolje zagledao -odustao sam od pitanja. Vidio sam da je odsutan za bilo kakav razgovor i druženje, da je usredotocen samo na svoj posao; radio je upravo groznicavo. Doimao se kao da je okružen nekim zrakopraznim prostorom;

potpuno odvojen od svijeta, ali tim više vezan uz neku preuzetu važnu obvezu da nešto učini, da nešto u roku dovrši. Kao da je u njemu bilo nešto što je htjelo i moralo izaci van, nešto čiji se izlazak nije smio više odgadati, nešto što se nije smjelo više zadržavati.

Od rane sam se mladosti družio sa slikarima, upoznao sam ih -na onaj isti način kao što pas upozna macke s kojima odraste -priučivši se instiktivno na sve njihove kretnje. Kretnje kojima je Pik u tom času slikao, nisu mi do tada bile poznate, nisam mogao zamisliti kakva će slika nastati iz tih brzih, energicnih čak i grubih pokreta, iz tog groznicavog zabadanja kista u boju, iz tog brazdanja po platnu. Čak sam jednog časa -u svojoj dalmatinskoj glavi -pomislio kako se tu možda radi o jednoj tipično našoj podvali, o jednom škercu kojem će se poslije smijati cijeli grad. Međutim uskoro me do te mjere zaokupilo promatranje Pikovih kretnji da se i na mene počela prenositi njegova koncentracija; ni jednog časa nisam osjećao umora ili želju da promijenim svoj neudoban položaj. Nakon nekog su vremena pokreti kista počeli postajati mirniji, vidjelo se da iz početnog allegro con fuoco polako prelazi u andante. Nedugo zatim slijedila je kratka coda; i sa stražnje strane platna moglo osjetiti da ponavlja neke već iznesene misli, da zaokružuje kompoziciju. Od samog početka rada bilo je prošlo tek nešto više od jednog sata, računao sam da je sada gotov s jednim dijelom slike, pa kako se u ateljeu počelo smracivati -jesenjski dan je kratak, a električna je rasvjeta bila nedostatna -nije me cudilo kad je Pik ustao, odložio kist i rekao -kao da se upravo vratio iz neke druge prostorije -ravnodušnim i bezzvučnim glasom:

-Gotovo je. Idemo sad dolje Tanji, obećala mi je da će mi pokrpati hlace...

Pomislivši kako je gotovo za danas, ustao sam i zajedno s Pikom, koji je svježu sliku -oprezno je osiguravši papirom -uzeo pod ruku, sišao u prizemlje do školskog stana u kojemu su stanovali Ivo i Tanja.

Naši prijatelji Tanja i Ivo bili su nastavnici u učiteljskoj školi. K njima smo zalazili kad god smo to zaželjeli, kao što se ulazi u kucu sestri i bratu. Nikada se nismo trebali najavljivati ili čekati poziv, u njihovom smo stanu bili kao kod svoje kuce. Kad smo toga dana ušli, sjećam se da je Pikovu pozornost smjesta privukla glazba iz radija. Svirao je Bachov koncert za violinu i orkestar u a-mollu, drugi stavak Andante, onaj s početnom temom u basu. To je Pika potaknulo da sliku brzo odloži na Tanjin klavir i da počne izvoditi jednu svoju omiljenu zabavljacku točku, svojevrzni play-back, pri čemu je sinkronim pokretima oponašao kretnje glazbenika. Njegova je muzikalnost bila nadprosjećna, satima ga se moglo gledati kako točno i duhovito oponaša -pomalo karikirajući -kretnje citavog orkestra. Imitirao je ne samo instrumentaliste koji su svirali glavnu temu, nego je pritom

pokušavao dohvatiti i po koju od kontrapunktirajućih dionica. Kako su mu specijalitet bile orgulje sa naglašenom dionicom pedala, tako je nastupajuću temu kontrabassa i cella, kad su mu ruke u jednom casu bile prezaposlene violinama, jednostavno prebacio u orguljski pedal i svirao je -nogama. Tu smo snalažljivot popratili bucnim ovacijama, Ivo nam je natocio po cašicu pica, Pik je to na dušak iskapio ne prekidajući ni casa svirku nogama. Slika je još uvijek neprimjeceno stajala na klaviru. Tanja je sucutno rekla:

-Daj Pik svuci hlace da ti ih pokrparam..

-Kako cu, kad nemam ništa drugo za obuci, odgovorio je Pik ne prekidajući svoj play-back, našto mu je Ivo predložio da jednostavno legne potrbuške preko naslonjaca, a Tanja ce mu hlace pokrpati na licu mjesta. Tek kad je do kraja odsvirao završni triller solo-violine i emfaticno kadencirao u toniku, Pik se poslušno -kao da je legao na dvogrpu devu -namjestio preko naslonjaca. Dok je Tanja pažljivo, kao brižna starija sestra ciji nestašni mladi brat u šikari dere svoje jedine hlace, ocjenjivala štetu i tražila najbezbolniju mogućnost sanacije, on je jednostavno zaspao. Zaspao je kao dijete koje uvecer na vrhuncu razigranosti odjednom naglo utone u san. Ona cašica alkohola i zanosna Bachova glazba djelovale su kao dodatni uspavljujući napitak. Nismo se tomu začudili, samo smo se nasmijali kao što smo se uvijek svemu smijali, smatrajući i to valjda jednom njegovom novom varijetetskom tockom. Ostavili smo ga ležati u položaju u kakvom se zatekao, a Tanja je tim uspješnije, u miru mogla završiti svoj posao.

Tek smo se tada konacno sjetili slike, koja je prikriivena skromno i samozatajno stajala po strani, otkrili smo je i -ostali zapanjeni. Slika je bila potpuno gotova! Nije to bio nikakav škerac, nikakva šala ni podvala, to je bila prava gotova slika! Ona cak nije bila niti jedna od onih vrlo dobrih slika kakve smo od Pika u svako doba mogli očekivati. Ta je slika bila jedan jedinstveni svežanj energije, eksplozija stvaralacke snage. Pogledali smo Pika i odjednom nam je bilo jasno što ga je iscrpilo, tko mu je oduzeo svu rezervu energije, zašto je onako naglo utonuo u san na onom nesvakidašnjem ležaju. On je i dalje spavao tako dubokim snom da ga nije probudio ni bucan dolazak nekolicine naših prijatelja. Opet se tu našla i nekakva bocica, pocelo se nazdravljati, zabavljati i pjevati u cast novonastalog djela.

Zanimljivo je promatrati ljude koji nisu likovno obrazovani, kako -kad se nadu pred novom slikom o kojem strucna kritika još ništa nije rekla -grcevito traže uporišnu tocku na kojoj bi izgradili svoje vlastito mišljenje. Vecina ga obicno traži i nalazi u rasclambi fabule slike i u usporedbi slike s objektom. Što je zanimljivija i originalnija fabula, što je vjerniji i slicniji objekt, to je, po njihovom zakljucku, bolja slika. Kako je u ovom slucaju objekt, a to sam bio ja, živ stajao tu pred njima,

to su se svi odreda vrlo brzo složili da je slika izvrsna, da je objekt istina malo karikiran, ali da je baš zato dobra, jer da sam ja -govorili su smijuci se -i zaslužio da me se, valjda zbog pokoje moje neprikladne osobine, jednom pošteno karikira. Žene u toj stvari cesto imaju još i jedan svoj poseban pristup. Kad kažu: „ovu bih sliku objesila u svom stanu“ dajuci time slici vrlo laskavu ocjenu, a suprotnost glasi „ovu ne bih ni poklonjenu“. U ovom su se slucaju -sjecam se -i one priklonile mišljenju muških i rekle da je slika zaista vrlo dobra, jer da je objekt slican i zaslužio karikiran, ali -ne bi bile žene kad ne bi uz to pridodale da je one ipak ne bi objesile u svom stanu -i to samo zato -jer „što cu im ja na zidu!“

Moji su osjecaji bili podijeljeni. U stvarima slikarstva nisam bio sasvim neupucen. Družeci se godinama sa slikarima -u vremenu kad svoje slobodne sate nismo trošili na televiziju -vodili smo beskrajne diskusije, od kojih nam je najmilija bila ona o paralelama između slikarstva i glazbe. Bile su to diskusije bez kraja i rezultata, nalik na onu anticku raspravu o kvadraturi kruga koja sama nije donijela ni rješenja ni formule, ali je sigurno da je kao nusprodukt, dovela do rješenja nekih drugi, rješivih problema. Uvijek sam stoga mislio da mi analiza jedne nove slike nikada neće biti problem. Ali covjek se vara dok je živ. Ovo je bilo nešto sasvim novo, nešto o cemu dosada nismo nikada diskutirali: kako subjekt mora gledati na sliku u kojoj je on sam objekt? Nije objektu lako rasudivati objektivno. Ni u jednom casu nisam svoj lik na slici smatrao karikaturom, ali možda baš zato -dugo nisam mogao dokuciti što ja uistinu predstavljam na toj slici. Razmišljajuci o tome, poceo sam i sam -nehotice -upadati u zamku vrednovanja slike po slicnosti s objektom. Zašto je glava radena trodimenzionalno, a tijelo dvodimenzionalno, to sam likovno mogao sebi na više nacina protumaciti. Pik je odijelio bitno od nebitnog kad je glavu istaknuo njenim prodorom u prostor. Ona se doima kao da prodire u prostor izvan plohe platna, dok je tijelo -makar naglašeno jarkom crvenom bojom -ipak samo draperija, skoro istog znacenja kao i pozadina slike. Može se to tumaciti na više nacina, slika je zato tu da je se istražuje, da se u njoj otkrivaju uvijek novi utisci, da se po njoj putuje kao kroz krajolik koji prolaznika uvijek iznenaduje novim utiscima, a prolaznik mu to uzvraca mijenjajuci svoja raspoloženja u kojima te utiske prima. U beskonacnim kombinacijama primanja i davanja utisaka leži najveći car i carolija umjetnickog djela. Medutim ja sam se ovdje po prvi put vidio ocima drugoga, ne na fotografskoj reprodukciji svog lika, nego na jednoj ekspresionistickoj slici, na slici punoj zagonetnog iskaza. Morao sam priznati da njezin govor nisam odmah u potpunosti razumio. Postalo mi je jasno da ma koliko diskusija o slikarstvu vodio, ma koliko djela analizirao, nikada ne cu nauciti kako pri prvom susretu razumjeti i rasclaniti jedno novo djelo. Jer novo djelo govori i novim jezikom, hoce se i vremena i truda

da ga se nauci. Vjerujem da bih ga puno brže bio odgonetnuo da se radilo o nekom drugom objektu.

Uz to sam još bio i pod dojmom doživljaja onog groznicavog trenutka stvaranja, trenutka o kakvom sam do tada samo citao u životopisima starih majstora. Znao sam, bio sam potpuno svjestan, da sam bio nazocan jednom cinu radanja umjetnickog djela. Ne slikanja, ne stvaranja, nego radanja, pojma kojim se u vremenu trijeznih umjetnickih produkcija nitko više ni ne služi. Bila je to jedna spiritisticka seansa na kojoj je Duh umjetnosti zazvao Pika. On je bio taj koji je Pikovu ruku vrtoglavom brzinom tako sigurno vodio, On ga je natjerao da na svijet iznese Živo djelo u najkracem roku, kao da je svako odugovlacenje moglo usmrtniti novorođence.

Bila je vec kasna vecer kad se Pik, još uvijek ležeci poprijeko na kožnatom naslonjacu, probudio. Mi ostali smo još uvijek bucili, pjevali, smijali se i razgovarali, a on je, pridigavši se na svom neudobnom ležaju, rukom protrljao oci zbuljivši se otvorenih usta u sliku, kao da je po prvi put vidi. Dugo je i nepomicno u nju buljio, a onda je odjednom, kao da se i mediteranac konacno u njemu probudio, upro prstom u sliku i kroz nezadrživi napadaj svog tipicnog gromoglasnog smijeha jedva izustio:

-Ha, ha, ha, tko te je to tako naslikao, baš te je dobro pogodio...

Eto, ni on sam nije mogao izbjeći nagonu da sliku -pri prvom susretu s njom -vrednuje po slicnosti s objektom!

A što je na toj slici ostalo od bicikla? Za mene mnogo živog sjecanja, a za druge gledatelje to nije ni važno. Žao mi je da sam taj bicikl uopce i spominjao, time samo smucujem gledatelja, ali kad je tomu vec tako, umirit cu ga savjetom neka u mašti sam pokuša docrtati još i bicikl. On se nalazi sasvim izvan okvira, ni jedan njegov dio ne zadire u samu sliku, ali bi se u tom slucaju njegova metalna konstrukcija vrlo dobro uklopila u držanje tijela na slici. Medutim jesu li glava i ramena nagnuti nad upravljacem ili iz nekog drugog razloga, umjetnicki je sasvim svejedno. Pikova pocetna ideja da ce me naslikati u casu kad silazim s bicikla bila je samo polazna tocka u traženju jednog karakteristiknog trenutka koga je htio zadržati. Sve što je moralo biti receno na ovoj je slici kazano. Svaka crta ima svoju protucrtu, svaka krivulja ima svoju statiku i svoj suprostavljeni odraz. Boje su jednostavno i pregledno nanesene; gledane u cjelini one se svode na svega dvije primarne, na žutu i crvenu, dok u detaljima, u mikroorganizmu slike izvan pogleda površnog promatraoca, one plešu svoj ludi ples, upuštajući se u najrazvratnije odnose sa najšarenijim tercijalnim plebsom. Što je dulje gledam sve više vidim kako ona upravo vrvi od promišljenih i dotjeranih likovnih rješenja. Godinama se

može i mora gledati i proučavati ono što je nastalo u jednom jedinom satu, a da se pritom nikada ne stigne do kraja. Prošlo je već više od četrdeset godina kako je gledam i proučavam i još uvijek u njoj nalazim i otkrivam poneku novu spoznaju.

I

što je najvažnije: što sam dalje od vremena u kojem je živio objekt te slike -to ga više shvacam i prihvacam.

Da živim još dva puta toliko -ne bih tomu došao do kraja...

Živan Cvitković, u Zagrebu, rujna 1998

Podaci o piscu ovih redaka: Živan Cvitković, rođen u Šibeniku 1925, u Zagrebu od 1942: gimnazija, domobranstvo, zatim glazbena škola -violina i solo pjevanje, skladanje učio privatno kod K.Odaka. Od 1948 član

Komornog zbora Radio Zagreba, dvije godine u Čakovcu kao dirigent zborova, organizator koncerata i nastavnik na nižoj glazbenoj, zatim opet Komorni zbor. Od

1960 glazbeni suradnik na filmu. Radio u Njemačkoj od 1972 kao slobodni filmski suradnik i filmski skladatelj. Napisao glazbu za preko sto filmova najrazlicitijeg

žanra. Među ostalim za filmove: Tko pjeva zlo ne misli, Družba Pere Kvržice, Hranjenik, Hajdučka vremena, Ljubica, Vila Orhideja, ...roten Faden für die Liebe,

Nicht alles was fliegt ist ein Vogel, Horvátov izbor, Pucanj, Razmeda, za TV serije: Gruntovčani, Inspektor Vinko, Putovanje u Vucjak, Neuništivi, Tudinac, Pricam ti pricu, Kanjon opasnih igara; veliki broj TV drama, dokumentarnih, crtanih i reklamnih filmova. Zlatna arena za glazbu za Horvátov izbor, zlatna medalja za dokumentarni film Kula smrti.

